

підцензурних емоцій та імпульсів, застосування ригідних застарілих, найчастіше ще дитячих, стереотипів поведінки. Домінування глухого кута третього (невербального) рівня розкриває неспроможність лише вербальних способів допомоги. Відчуття власної сили та компетентності онкохворими досягається за рахунок ігнорування самостійністю та здатністю інших людей приймати рішення, прагненням, відповідно, «рятувати» інших, та переживати замість них. Таким чином, методи сучасного транзакційного аналізу є досить ефективними як у діагностиці, так і в психологічній терапевтичній допомозі онкологічним хворим. Розробка рекомендацій для роботи на цьому рівні стане напрямком наших подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

- Меллор К., 1980.* – Меллор К. Тупики: Понимание в контексте развития и структуры / К. Меллор. – ТAJ. – Vol. 10. – 1980. – № 3. – С. 213-220.
- Русина, 2002* – Русина Н. А. Эмоции и стресс при онкологических заболеваниях / Н. А. Русина // Мир психологии. – 2002. - № 4. – С. 152-160.
- Стюарт Й., 2002.* – Стюарт Й. Основы ТА: Транзакційний аналіз: Пер. з англ. / Й. Стюарт, В. Джойнс. – К. : ФАДА, ЛТД, 2002. – 393 с.

REFERENCES

- Mellor K., 1980.* – Mellor K. Tupyky: Pomyanyevkonteksterazvytyia y struktury / K. Mellor. – TAJ. – Vol. 10. – 1980. – № 3. – S. 213 – 220.
- Rusina, 2002* – Rusina N. Emotsii i stress pri onkologicheskikh zabolevaniyah / N. A. Rusina. // Mirpsihologii. – 2002. – № 4. – S. 152-160.
- Stiuart I., 2002* – Stiuart I. Osnovy TA: Tranzaktsiinyi analiz: Per. zanzhl. / I. Stiuart, V. Dzhoins. – K. : FADA, LTD, 2002. – 393 s.

УДК 159.9: 616.85

Наталія Бочаріна, Любов Вишковська

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті наведено результати емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант тривожності молодших школярів, яке враховувало наступні аспекти: безпосереднє вивчення соціально-психологічних детермінант виникнення тривожності у молодшому шкільному віці; вивчення батьківського ставлення (конструктивного та деструктивного); визначення рівнів тривожності (високий, середній, низький) відповідно до чинника, що спричиняє тривожність. Продемонстровано, що основними детермінантами дитячої тривожності є: шкільні страхи (перевірка домашнього завдання, відповідь біля дошки, розмова з учителем тощо) та сім'я (сімейне виховання, очікування дорослих не співпадають з можливостями дитини, авторитарний стиль поведінки батьків тощо). Важливим чинником виступає самооцінка: діти з низькою самооцінкою більше схильні до проявів тривожності. Зазначено, що вивчення тривожності молодших школярів є надзвичайно важливим у зв'язку з проблемою емоційно-особистісного розвитку дітей, збереження їхнього здоров'я.

Ключові слова: тривожність, соціально-психологічні детермінанти, молодший шкільний вік, самооцінка, авторитарна гіперсоціалізація, симбіоз, кооперація, міжособистісна тривожність, шкільна тривожність.

В статті приведені результати емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант тривожності младших школьників, которое учитывало следующие аспекты: непосредственное изучение социально-психологических детерминант возникновения тревожности в младшем школьном возрасте; изучение родительского отношения (конструктивного и деструктивного); определение уровней тревожности (высокий, средний, низкий) в соответствии с фактором, вызывающим тревожность. Продемонстрировано, что основными детерминантами детской тревожности являются: школьные страхи (проверка домашнего задания, ответ у доски, разговор с учителем и т.д.) и семья (семейное воспитание, ожидания взрослых не совпадают с возможностями ребенка, авторитарный стиль поведения родителей и т.д.). Важным фактором выступает самооценка: дети с низкой самооценкой более склонны к проявлениям тревожности. Отмечено, что изучение тревожности младших школьников является чрезвычайно важным в связи с проблемой эмоционально-личностного развития детей, сохранения их здоровья.

Ключевые слова: тревожность, социально-психологические детерминанты, младший школьный возраст, самооценка, авторитарная гиперсоциализация, симбиоз, кооперація, межличностная тревожность, школьная тревожность.

The article studied empirically and quantitatively and qualitatively substantiated the results of the study. In the process of studying the issue of anxiety younger students the focus of the scientists was concentrated on the following factors as social situation of child development, particularly his relationship with his parents and the specificity of the interaction of teachers with the anxious child in the process of implementation of the various activities. That is, anxiety caused by socio-psychological determinants.

An empirical study of socio-psychological determinants of anxiety younger students was carried out in the following aspects: first, is the direct study of sociopsychological determinants of occurrence of anxiety in the early school years; second is the study of parental relationship (constructive and destructive); thirdly the determination of the levels of anxiety (high, medium, low) according to the factor that causes anxiety. The primary determinants of children's anxiety are: school fears (checking homework, the answer at the blackboard, interview with teacher, etc.) and family (family upbringing, the expectations of adults do not match the capabilities of the child, the authoritarian style of behavior of parents and the like). An important factor is self-esteem. Children with low self-esteem are more prone to other manifestations of anxiety. Anxiety, as a problem of age and pedagogical psychology, demands a scientific substantiation of features of origin and secure the younger children. A study of anxiety of younger students is extremely important in connection with the issue of emotional-personal development of children, preservation of their health. The problem of anxiety younger students is of great interest for psychological science, especially in the experimental plan, because its development is extremely relevant and important to resolve a number of issues of educational practice, particularly associated with the successful adaptation of the child to the school and prevent her neurotic manifestations.

Keywords: anxiety, socio-psychological determinants of primary school age, self-esteem, authoritarian personal, symbiosis, cooperation, interpersonal anxiety, school anxiety.

Постановка проблеми. Проблема тривожності молодших школярів становить великий інтерес для психологічної науки, особливо в експериментальному плані, оскільки її розробка є надзвичайно актуальною та важливою для вирішення цілої низки питань освітянської практики, зокрема, пов'язаною з успішною адаптацією дитини до школи та попередженням виникнення в неї невротичних проявів.

Актуальність та розробленість проблеми. Сучасне життя з інформаційним перевантаженням і напруженим ритмом життя сприяє появі тривожності і страхів у особистості, що розвивається. Така ситуація властива для всіх вікових періодів, але для дітей молодшого шкільного віку, які зіткнулися з новими вимогами у статусі школяра, вона є найбільш травмуючою.

Тривога виступає яскравою ознакою шкільної дезадаптації дитини, що негативно впливає на всі сфери її життєдіяльності: на навчання, на здоров'я, на загальний рівень добробуту.

У вітчизняній науці проблему тривожності досліджували такі видатні вчені як: Б. Ананьев, В. Астапов, Ф. Березін, Н. Левітова, А. Прихожан, Л. Божович, Ю. Ханін та ін.

Серед зарубіжних психологів проблему досліджували З. Фройд, який ввів поняття тривоги, К. Горні, П. Тіліх, А. Адлер, Р. Мей, Р. Роджерс, І. Ялом та багато інших.

Результати практичних досліджень свідчать, що на сьогодні збільшилася кількість тривожних дітей, які відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю тощо. Тому проблема дитячої тривожності та її своєчасної корекції на ранньому етапі є досить актуальною.

Мета статті: вивчити проблему шкільної тривожності та емпірично виявити рівень шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У психологічній літературі зустрічаються різні визначення поняття «тривожність», хоча більшість досліджень сходяться у визнанні необхідності диференціювати його як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану та його динаміку.

На думку З. Фрейда, тривога – це функція Его і її призначення полягає в тому, щоб попереджати людину про загрозу, яку потрібно зустріти або уникнути. Тривога дає можливість особистості реагувати в загрозованих ситуаціях адаптивним чином [Бочаріна, 2014: 225 с].

Тривожність – одна з найбільш складних і актуальних проблем сучасної психологічної науки. У даний час вивченню тривоги присвячена велика кількість робіт таких вчених та психологів як В. Долгова, Е. Капітанец, А. Петровський, А. Прихожан, А. Микляєвата, П. Румянцева [Брель, 2010].

За визначенням А. Петрова, «тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги, один з основних параметрів індивідуальних відмінностей» [Петров, 2015: с. 85].

А. Прихожан зазначає, що тривожність – це «переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки» [Рогов, 2003: с. 37].

На думку Л. Обухової: «Тривожність – це постійна або ситуативна властивість людини, яка призводить до стану підвищеного занепокоєння, відчуття страху і тривоги в специфічних соціальних ситуаціях» [Обухова, 2011: с. 131].

Учений Н. Аракелов, у свою чергу, відзначав, що «тривожність – це багатозначний психологічний термін, який описує як певний стан індивідів у обмежений момент часу, так і стійку властивість будь-якої людини» [Аракелов, 2011: с. 34].

Експериментальною базою дослідження була ЗОШ I-III ступенів №2 у м. Переяслав-Хмельницький.

У дослідженні брали участь учні молодшого шкільного віку третього класу. Загальна кількість досліджуваних становила 23 учні та 18 дорослих. Вік дітей – 8-9 років. Серед них 15 дівчаток і 8 хлопчиків.

З метою дослідження тривожності були використані наступні методики:

1. Методика «Оцінка рівня шкільної тривожності Філліпса» [Коробко, 2014];

2. Шкала явної тривожності CMAS (адаптація А. Прихожан) [Дерманова, 2002: с. 60-64];

3. Методика «Шкала шкільної тривожності Кондаш» [Коробко, 2014].

Методика «Оцінка рівня шкільної тривожності Філліпса» спрямована на визначення рівня загальної тривожності в школі і часткові прояви тривожності у різних сферах життєдіяльності.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів шкільної тривожності молодших школярів за методикою «Оцінка рівня тривожності Філліпса»

n = 23

Рівні шкільної тривожності	Розподіл	
	Абс.	%
Високий	9	39%
Середній	9	39%
Низький	5	22%

Після проведення дослідження було встановлено, що у досліджуваних переважає високий та середній рівень загальної тривожності у школі (39% (9 учнів) та 39% (9 учнів) відповідно). Це свідчить про те, що загальний емоційний стан вказаних школярів нестабільний. На його фоні розвиваються проблеми з соціальним оточенням (насамперед – з однолітками).

Низький рівень загальної шкільної тривожності у класі становить 22% (5 учнів). Це діти, які вдало долають всі труднощі та перешкоди у

Psychology

навчанні. Вони не бояться відповідати біля дошки чи розмови з учителем, міжособистісні стосунки з однолітками складаються досить добре. Загальний емоційний стан цих дітей знаходиться в нормі.

З метою вивчення тривожності молодших школярів була використана методика «Шкала явної тривожності СМАС (адаптація А. Прихожан)».

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів явної шкільної тривожності молодших школярів за методикою «Шкала явної тривожності СМАС (адаптація А. Прихожан)»

n = 23

Рівні явної шкільної тривожності	Розподіл	
	Абс.	%
Дуже високий	6	25%
Явно підвищений	5	21%
Трохи підвищений	5	21%
Нормальний	7	33%

Ми виявили, що у 25% (6 осіб) учнів дуже висока тривожність. Це «група ризику», що характеризується відмінним навчанням, відповідальністю до навчання, суспільного життя, шкільної дисципліни, проте це видиме благополуччя дається їм не виправдано великою ціною і загрожуює зривами особливо при різкому ускладненні діяльності.

У 21% учнів (5 осіб) явно підвищена тривожність. Підвищена тривожність робить поведінку даних учнів метушливою, неспокійною, розсіяною. У 21% учнів (5 осіб) трохи підвищена тривожність. Дані учні схильні до переживань, емоційного стану тривоги, боязливості, невпевненості, очікування неприємностей. У 33% учнів (7 осіб) нормальний рівень тривожності. Це діти, у яких переживання тривоги в об'єктивно тривожній ситуації – це нормальна, адекватна реакція, реакція, що свідчить про адекватне сприйняття світу, гарну соціалізацію й правильне формування особистості.

За методикою «Шкала шкільної тривожності Кондаш» було встановлено кількісні показники шкільної тривожності, самооцінки та міжособистісної тривожності молодших школярів.

Таблиця 3

Кількісні показники шкільної тривожності молодших школярів за методикою «Шкала шкільної тривожності Кондаш»

n = 23

Рівні шкільної тривожності	Розподіл	
	Абс.	%
<i>Шкільна тривожність</i>		
Високий	7	30%
Середній	8	35%
Низький	8	35%
<i>Самооцінка</i>		
Високий	1	3%
Середній	4	17%
Низький	18	80%
<i>Міжособистісна тривожність</i>		
Високий	6	25%
Середній	12	53%
Низький	5	22%

За результатами дослідження ми виявили, що високий рівень шкільної тривожності у класі складає 30% (7 учнів). Такі діти проявляють тривогу часто та у різних ситуаціях. Середній рівень складає 35% (8 учнів). Ці діти в цілому спокійні, врівноважені, соціально адаптовані, але в стресових ситуаціях, ситуаціях публічного виступу, незнайомій для себе ситуації вони будуть відчувати деяке занепокоєння. Стосовно низького рівня шкільної тривожності, то він складає 35% (8 учнів). У таких дітей відповідь біля дошки, домашнє завдання чи публічний шкільний виступ не викличуть високої тривожності. Ці учні добре адаптовані до шкільного життя.

Також виявлено схильність учнів до низького рівня самооцінки. Він складає 80% (18 учнів). Низька самооцінка є негативним сприйняттям самого себе. Її ознаки і симптоми включають в себе невпевненість у собі, необґрунтовані очікування, погане ставлення до себе, страх і занепокоєння, підвищену чутливість і необхідність постійного захисту. Учні даного класу, які мають низьку самооцінку, найчастіше проявляють сором'язливість, похмурість, відсутність життєрадісності. Вчитися даним дітям теж складніше, оскільки до об'єктивних труднощів додаються ще й страхи. Середній та високий рівні складають 17% (4 учні) та 3% (1 учень)

відповідно. Це діти, які впевнені в собі, комунікабельні, здатні успішно долати труднощі, гармонійно розвиваються, поважають себе та вірять в себе.

Розглядаючи показник міжособистісної тривожності ми виявили, що високий рівень становить 25% (6 учнів), а середній – 53% (12 учнів). У таких дітей виникають проблеми, які включають міжособистісні стосунки з вчителем, однокласниками, батьками, а також їхні власні переживання з приводу рівня домагань, самооцінки, задоволеності основних потреб, які тісно пов'язані з успішністю взаємодії у міжособистісних стосунках. Низький рівень за даним показником становить 22% (5 учнів). Ці учні цілком задоволені своєю сферою міжособистісних стосунків, мають позитивний досвід встановлення контактів та підтримання їх.

Висновки. За результатами дослідження даної вибірки можна зробити висновок, що у класі переважають тривожні діти. Наслідком збільшення тривожності у даних дітей є зниження рівня їхньої самооцінки, що спричиняє зниження навчальних досягнень, закріплення неуспіху. Невпевність у собі викликає у них бажання бездумно дотримуватися вказівок дорослого, пасивність, формальне засвоєння здобутих знань, острах виявити будь-яку ініціативу.

У стані занепокоєння у цих школярів може відзначатися рухове порушення, непослідовність у вчинках, нерідко надмірна цікавість і прагнення зайняти себе будь-якою, навіть непотрібною діяльністю. Характерна нестерпність очікувань, що виражається у вигляді важко керованого потоку слів (логорія).

У даних дітей з міжособистісною тривожністю виникають проблеми, які включають міжособистісні стосунки з вчителем, однокласниками, батьками, а також їхні власні переживання з приводу рівня домагань, самооцінки, задоволеності основних потреб, які тісно пов'язані з успішністю міжособистісної взаємодії.

Враховуючи емпіричне вивчення тривожності молодшого школяра, ми розробили та запропонували батькам, педагогам та практичним психологам методичні рекомендації з конструктивного емоційного розвитку дитини молодшого шкільного віку.

У подальшому з такими учнями буде проведено корекційну та розвивальну роботу з усунення проблеми тривожності.

ЛІТЕРАТУРА

- Аракелов, 2011* – Аракелов Н. Е. Психофизиологический метод оценки тревожности / Н. Е. Аракелов, Е. Е. Лысенко // Психологический журнал. – 2011. – № 2. – 38 с.
- Бочаріна, 2014* – Бочаріна Н. О. Психологія особистості : навчальний посібник / Н. О. Бочаріна.– Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич, 2014. – 225 с.
- Брель, 2010* – Брель Е. Ю. Социально-психологические факторы формирования тревожности у младших школьников и пути ее профилактики и коррекции. Авт. канд. дис. / Е. Ю. Брель. – Томск, 2010. – 142 с.